

Razvoj službe za preventivnu zaštitu arhivske građe u Srbiji: primer Istorijskog arhiva u Požarevcu

JASMINA ZIVKOVIC, MA

Senior archivist Historical Archive Pozarevac, dr Vojislava Dulića br. 10, 12000 Požarevac, Serbia
e-mail: jasminazivkovic@yahoo.com

Development of the Preventive Conservation of Archives in Serbia: Example in History Archive Pozarevac

ABSTRACT

The subject of this paper is to review the system of protection of archives and registry (documentary) of the materials in the process of their creation in creative people, in the period since 1945. Service that addresses issues related to preventive care or previous archives as cultural property and registration materials as well as goods prior protection was formed in historical archives in Serbia in the mid 20th. The author of the paper follows the process of the establishment, development, normative regulations, scope of work, improvement, and the problems the department for the protection of archives and registration materials outside the archive has faced since its inception to date. Complex process of professional work services for the protection of archival archive gradde out this paper presents an example of the Historical Archives of Pozarevac. In doing so, the author, the method of comparative analysis, tried to perform the synthesis in terms of development and the range of professional services for preventive protection of archives in archival theory and practice in Serbia.

Sviluppo della conservazione preventiva degli archivi in Serbia: l'esempio nell'Archivio Storico di Požarevac

SINTESI

Argomento di questo articolo è l'esaminare il sistema di protezione degli archivi e la registrazione dei materiali nel processo di formazione presso gli enti creatori nel periodo a partire dal 1945. L'autrice dell'articolo segue il processo di creazione, sviluppo, regolamentazione normativa, scopo del lavoro, miglioramento, e le problematiche che il dipartimento per la protezione degli archivi e la registrazione del materiale al di fuori dell'archivio ha incontrato dal proprio inizio ad oggi. Come complesso processo dei servizi professionali per la protezione degli archivi presenta in questo articolo come esempio l'archivio Storico di Pozarevac. Nel far ciò l'autrice, come metodo di analisi comparativa, ha cercato di compiere una sintesi in termini di sviluppo ed ampiezza dei servizi professionali per la protezione preventiva degli archivi nella teoria e pratica archivistica in Serbia.

Razvoj službe za preventivno zaščito arhivskega gradiva v Srbiji: Primer Zgodovinskega arhiva v Požarevcu

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja sistem varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva v procesu njegovega nastajanja pri ustvarjalcih od leta 1945 do danes. Služba, ki se ukvarja s preventivno ali predhodno zaščito arhivskega gradiva kot kulturne dediščine in dokumentarnega gradiva kot dediščine, je nastala v zgodovinskih arhivih v Srbiji sredi 20. stoletja. Avtorica predstavlja v prispevku postopek ustanovitve, razvoj, zakonske predpise, področje dela, napredovanje, pa tudi težave, s katerimi se služba sooča vse od ustanovitve do danes. Zapleten proces strokovnih opravil službe za varstvo arhivskega gradiva izven arhiva, je prikazan na primeru Zgodovinskega arhiva v Požarevcu. Pri tem je avtorica na osnovi primerjalne analize poskušala izvesti sintezo v smislu razvoja in strokovnih dosežkov službe za preventivno zaščito arhivskega gradiva v Srbski arhivski teoriji in praksi.

Razvoj službe za preventivnu zaštitu arhivske građe u Srbiji: primer Istorijskog arhiva u Požarevcu

ABSTRAKT

Predmet ovog rada je prikaz sistema zaštite arhivske građe i registratorskog (dokumentarnog) materijala u postupku njihovog nastanka kod stvaralaca, u periodu od 1945. godine do danas. Služba koja se bavi poslovima

preventivne ili prethodne zaštite arhivske građe kao kulturnog dobra i registraturskog materijala kao dobra koje uživa prethodnu zaštitu obrazovana je u istorijskim arhivima u Srbiji sredinom 20. veka. Autor u radu prati proces osnivanja, razvitka, normativnu regulativu, delokrug rada, unapredjivanje, ali i probleme sa kojima se služba za zaštitu arhivske gradje i registraturskog materijala van arhiva suočavala od osnivanja do danas. Slozeni proces strucne delatnosti službe za zaštitu arhivske gradje van arhiva u radu je prikazan na primeru Istorijskog arhiva u Pozarevcu. Pri tome je autor, metodom uporedne analize, pokušao da izvede sintezu u pogledu razvitka i strucnih dometa službe za preventivnu zaštitu arhivske gradje u arhivskoj teoriji i praksi u Srbiji.

Развој службе за превентивну заштиту архивске грађе у србији: пример Историјског архива у Пожаревцу

АПСТРАКТ

Предмет овог рада је приказ система заштите архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала у поступку њиховог настанка код стваралаца, у периоду од 1945. године до данас. Служба која се бави пословима превентивне или претходне заштите архивске грађе као културног добра и регистратурског материјала као добра које ужива претходну заштиту образована је у историјским архивима у Србији средином 20. века. Аутор у раду прати процес оснивања, развитка, нормативну регулативу, делокруг рада, унапређивање, али и проблеме са којима се служба за заштиту архивске грађе и регистратурског материјала ван архива суочавала од оснивања до данас. Сложени процес стручне делатности службе за заштиту архивске грађе ван архива у раду је приказан на примеру Историјског архива у Пожаревцу. При томе је аутор, методом упоредне анализе, покушао да изведе синтезу у погледу развитка и стручних домета службе за превентивну заштиту архивске грађе у архивској теорији и пракси у Србији.

Uvod

Arhivska građa kao pisani istorijski izvor i kulturno dobro od opšteg društvenog interesa i značaja za nauku, kulturu, istoriju, umetnost i druge naučne i operativne potrebe, predmet je zaštite svakog društva. Otelotvorenje misli o posebnosti arhivskih dokumenata predstavljalo je iznalaženje načina da se ona sakupe, priberu, pohrane i brižljivo čuvaju, „na polzu narodu“ i budućnosti. Značaj sadržine arhivske građe, neophodnost njene celovite zaštite u cilju ostvarivanja potrebe društva da je proučava i koristi u naučne i druge svrhe, osnovni su razlozi postojanja i rada arhiva, kao ustanove zaštite. Njihova celokupna delatnost usmerena je ka ostvarivanju sledećih ciljeva: prethodna ili preventivna zaštita arhivske građe kao kulturnog dobra, njeno preuzimanje u, za to posebno opredeljena, spremišta (depoje), obezbeđivanje propisane tehničke zaštite iste, sređivanje i obrada prema stručnim arhivističkim principima, objavljivanje ili na drugi način stavljanje na uvid javnosti. Na ovaj način, arhivi su zakonom predviđeni i osnovani da sačuvaju i zaštite arhivsku građu, obezbede što povoljnije uslove za njeno publikovanje, korišćenje u naučne, kulturno-prosvetne i privatno-pravne svrhe. Jedan od osnovnih, suštinskih i prethodnih zadataka svakog arhiva je zaštita arhivske građe i registraturskog (dokumentarnog) materijala van arhiva, u registraturama - stvaraocima. Dobra prethodna (preventivna) zaštita arhivske građe, pre njenog „dolaska“ u depo arhiva, preduslov je daljem očuvanju ovog kulturnog dobra.

Razvoj arhivističke misli, teorije i prakse u jednom delu Evrope, te „stare dame“ kulture i tradicije, započeo je veoma rano¹. U našoj, ne baš razvijenoj, arhivističkoj tradiciji, koja diskretno počinje sa stvaranjem moderne države Srbije, prvih decenija 19. veka, zabeleženi su brojni primeri uništavanja dokumenata i drugog pisanog materijala, od kancelarija najnižih organa vlasti, preko okružnih načelstava, pa sve do vladarskih kancelarija i najviših organa državne vlasti. To je dovelo do rađanja prvih ideja o prikupljanju, čuvanju i zaštiti pisanih istorijskih tragova na području Srbije još sredinom 19. veka². Rezultat toga je bilo donošenje Zakona o ustrojstvu Državne arhive³, 1898. godine⁴. Prvi zakonski tekst ove vrste na teritoriji Srbije, pored drugih stručnih pitanja, predvideo je i nekoliko odre-

1. A. ĐUROVIĆ, *Arhivi u Evropi, Torre do Tombo*, nacionalni arhiv Portugala u Lisabonu, 5, Istorijski arhiv Šumadije, Kragujevac 2009, pp. 179-189, A. ĐUROVIĆ, *Arhivi u Evropi, Nacionalni arhiv Mađarske*, Šumadijski anali, Kragujevac 2010.

2. IAP, arhivski fond *Načelstvo sreza zviškog, Kučevo, 1839-1944*, akt iz 1839.g

3. Pored već postojećeg zakonskog članka o Zemaljskom arhivu u Zagrebu, bio prvi ovakav zakon kod jugoslovenskih naroda

4. Arhiv Srbije, *Zbornik zakona i uredaba Kraljevine Srbije*, br. 54.

dbi o preuzimanju arhivske građe. Njegovim donošenjem i početkom rada Državne arhive Beogradu 1900. godine, smatra se da je započela zaštita arhivske građe i razvoj arhivske službe u Srbiji.

U Kraljevini Jugoslaviji, međutim, nije bilo značajnijih napora da se normativno reguliše i ustroji arhivska služba. Ako izuzmemo specijalizovani propis iz 1930. godine - Zakon o arhivama Ministarstva inostranih poslova i diplomatskih i konzularnih zastupništava Kraljevine Jugoslavije u inostranstvu⁵, ili nešto kasnije (bezuspešne) pokušaje da se izradi Projekat zakona o državnim arhivama i registraturama Kraljevine Jugoslavije (1935)⁶, u oblasti pravne regulative zaštite arhivske građe sve do 1941. godine su na snazi ostali Zakonski članak o Zemaljskom arhivu u Zagrebu iz 1870. i Zakon o Državnom arhivu u Beogradu iz 1898. godine⁷. Istakli bismo, međutim, značaj Projekta iz 1935. godine jer je njime, za svoje vreme, prilično avangardno, u skladu sa evropskim iskustvima, bila predviđena, pored ostalih segmenata i preventivna zaštita arhivske građe i registratorskog materijala. Posebno poglavlje Projekta odnosilo se na „državne i ostale registrature, odnos državnih arhiva i registratura i status „državnih i privatnih arhiva“⁸. Mišljenja smo da čak, po nekim ponuđenim rešenjima, Projekat prevazilazi svoje vreme, a način obrade pojedinih pitanja praktično nikada nije izgubio aktuelnost. Određena stručna rešenja su i danas inkorporirana u savremenoj arhivističkoj teoriji i praksi i potpuno primenjena⁹.

Osnivanje i normativna regulativa službe za preventivnu zaštitu arhivske građe u Srbiji

Istraživanja ove teme su pokazala da do sredine 20. veka, u Srbiji nije postojala organizovana i celovita zakonodavna regulativa zaštite arhivske građe na nacionalnom i regionalnom nivou. M. Milošević je opravdano smatrao da je arhivska služba, u pravom i modernom smislu te reči, počela da se na ovim područjima obrazuje tek posle 1945. godine, izgradnjom, na zakonu zasnovane, arhivske mreže, koja je „sa malo izuzetaka, obuhvatila cijelu državu (Jugoslaviju) i obezbijedila celovitu brigu o arhivalijama“. Shvatalo se da, ne retko, „taj papir“, koji „bilježi život gradova i sela, bitaka, ratova, granica i ugovora i bezbroj drugih stvari, ima zaista sličnu egzistencijalnu vrednost za državu kao i krov nad glavom i kruh na stolu“.

U novijoj srpskoj istoriji, sudbina arhivske građe je bila krajnje neizvesna. Protekli ratni sukoba i druge nedaće na prostoru Srbije, osim ljudskih života, velikih materijalnih razaranja, zauvek su odneli i mnogo značajnih arhivskih dokumenata, pisanih spomenika, a gubici su bili nenadoknadivi¹⁰. Značajna istorijska dokumentacija je takođe, „da ne padne neprijatelju u ruke“, iznošena u razne inostrane arhive ili namerno uništavan¹¹.

Nije samo ratno pustošenje bilo tragično po arhivsku građu, već je ona pretrpela znatna oštećenja i neposredno posle Drugog svetskog rata. Načini na koje je uništavana arhivska građa bili su različiti, bez obzira na vreme i mesto gde se to dešavalo. Evidentirani su slučajni, ali i namerni požari, izbacivanja arhivske građe iz prvih depoa i njeno spaljivanje, zatim prodaja dokumenata kao stare hartije poljoprivrednicima, da u „njima prodaju i uvijaju svoje proizvode na pijacama ili predaju velikog dela neoperativnog registratorskog materijala preduzećima za preradu hartije¹². Predmet oštećenja, uništenja ili krađe bila je posebno arhivska građa iz vremena Kraljevine Jugoslavije, jer je smatrana balastom prošlog vremena, pa ju je, kao sekundarnu sirovinu, trebalo što pre uništiti.

5. *Službene novine* br. 83, XXX, 193, Momčilo ANĐELKOVIĆ, *Krivično-pravna zaštita arhivske građe u Kraljevini Jugoslaviji*, Beograd 2002, p. 74, Bogdan LEKIĆ, *Arhivsko zakonodavstvo Jugoslavije 1918-1974*, „Arhivski pregled“, 1978, n. 1-2, p. 16.

6. Arhiv Jugoslavije, *Fond Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije*, F 1-1. Projekat zakona o državnim arhivama i registraturama

7. Ibidem.

8. Ibidem.

9. Miloš MILOŠEVIĆ, *Razvoj arhivske službe Jugoslavije*, „Arhivist, zbornik Istorijskog arhiva u Dubrovniku“, 29(1979), n. 1-2, p. 19.

10. Vojislav LAZOVIĆ, *35 godina Istorijskog arhiva u Titovom užicu (1948-1983)*, „Arhivski pregled“, 1983, n. 1-2, p. 91.

11. Jasmina ŽIVKOVIĆ, *Zaštita arhivske građe van arhiva u Braničevskom okrugu* (master rad, rukopis), Beograd 2010, p. 26.

12. Božidar MANIĆ, *Dvadeset pet godina arhivske službe u Socijalističkoj Jugoslaviji*, „Arhivist“, 20(1970), n. 2, p. 89.

Nedostatak zakonske regulative zaštite arhivske građe kod stvaralaca na nacionalnom, ali i regionalnom - lokalnom nivou, nepobitno je uticao na to da vredna arhivska građa i registraturski materijal, koji u ratnim godinama nisu raznele okupatorske jedinice, „propada po registraturama“. Arhivska građa u Braničevu¹³ je, na primer, uništavana masovno, ne samo od okupatora, Nemaca, Bugara, ili drugih vojnih jedinica, već i nemarnim postupanjem organa lokalne vlasti ili pojedinih činovnika. Zbog toga je zaštita i očuvanje arhivske građe u postupku njenog nastajanja, dok se još nalazi kod stvaralaca, morala biti jedno od prioritarnih pitanja državne vlasti posle 1945. godine. Podzakonskim propisima, zakonima, uputstvima i direktivama Vlada DFJ/FNRJ pokazivala je želju da sačuva arhivsku dokumentaciju, odnosno „odredila se prema tradiciji i kulturnim vrednostima iz prošlosti“¹⁴.

Konkretniju brigu o arhivskom materijalu koji je nastajao u narodno-oslobodilačkom pokretu i izvesne oblike zakonodavne regulative njene zaštite, nalazimo još u toku ratnog perioda¹⁵. Tako je 1941. godine, privremeni upravni odsek Vrhovnog štaba izdao Naredbu o prikupljanju arhivske građe o narodnooslobodilačkoj borbi i partizanskim jedinicama, koja je obavezivala štabove vojnih jedinica da „prikupljaju i ostavljaju primerke štampe i dokumentacionog materijala o narodno-oslobodilačkoj borbi i zločinima okupatora i kvislinga“¹⁶. Staranje o arhivskim dokumentima u ovom slučaju je, čini se, imalo „tematski ili selektivni karakter“, ali je i kao takvo predstavljalo značajan napor na uobličavanju buduće arhivske službe.

Odlukom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina iz 1945. godine¹⁷, stavljeni su pod zaštitu države „svi predmeti od istorijskog i umetničkog značaja, javni spomenici, biste, biblioteke, arhive državnih i bivših samoupravnih ustanova“. Doneta u vremenu kada se ratna dešavanja još nisu u potpunosti stišala, Odluka je postepeno „otvarala vrata“ organizovanoj zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala u postupku njihovog nastanka.

Iste godine je usledilo i Uputstvo o zabrani predaja na prerađivanje arhive koja ima kulturnu i istorijsku vrednost¹⁸. Očiglednu „brigu i pozitivan odnos“ koji su posleratne vlasti isticale prema zaštiti arhivske građe, obezvređuje saznanje da su masovnom uništavanju arhive, pored već navedenih uzroka, doprineli akti državnih organa - Naredba¹⁹ i Uputstvo Predsedništva Vlade FNRJ²⁰ o „obaveznom prikupljanju i predaji otpadaka od hartije“. Pod „otpacima od hartije“ nije se podrazumevao bezvredni registraturski materijal već sva građa, izuzev one koja je imala strogo poverljivi karakter²¹. Odluke organa vlasti o potrebi čuvanja arhiva i naredba da se „otpaci od hartije“ predaju nadležnom preduzeću za prerađivanje hartije, predstavljali su svojevrsnu kontradikciju, koja je dovela do uništenja i nepovratnog gubitka jednog broja arhivskih fondova iz predratnog, ratnog i neposredno poratnog vremena. O selektivnom i kontradiktornom pristupu vrednovanju arhivalija i bibliotekskog materijala svedoči i naredba iz 1945. godine da se „sve fašističke publikacije imaju ukloniti iz biblioteke“, ali i da „ove publikacije ne treba uništavati, već sačuvati i predati kasnije Centrali za prerađivanje hartije“²². Posledice ovakvih i sličnih delovanja države bile su nesagledive za očuvanje pisanih istorijskih i kulturnih spomenika u Srbiji.

Prvi zakonski okvir za obrazovanje organizovanog sistema zaštite arhivske građe, prema tome službe za preventivnu zaštitu iste, bio je Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnačkih retokosti Demokratske Federativne Jugoslavije²³, donet 1945. godine. Međutim, zaštitu arhivske građe u registraturama, država je konkretnije predvidela 1948. godine Naredbom vlade FNRJ o privremenom obezbeđenju arhiva²⁴. Ovim propisom su se narodni odbori, kao lokalni organi vlasti, obavezali da na svojim područjima

13. Region u Srbiji, u kome teritorijalnu nadležnost ostvaruje Istorijski arhiv u Požarevcu.

14. Ljubodrag DIMIĆ, *Neki podaci o uništenju arhivske građe*, Godišnjak za društvenu istoriju, sv.3, Beograd 1994, p. 302.

15. Manić BOŽIDAR, *nav. delo*, p. 49.

16. Bogdan LEKIĆ, *Arhivsko zakonodavstvo Jugoslavije*, „Arhivski pregled“, 1978, n. 1-2, p. 34.

17. *Službeni list DFRJ*, br. 10/1945.

18. *Isto*.

19. Istorijski arhiv Požarevac (u daljem tekstu: IAP), arhivski fond *Okružni narodni odbor Požarevac, 1944-1947*, pov.br. 1542. od 2. novembra 1949.

20. IAP, isto, br. 4468. od 27. aprila 1950.

21. *Službeni list FNRJ*, br. 83/1949.

22. IAP, arhivski fond *Skupština opštine Požarevac, 1945-1980*, akt. del. br. 1497. od 26.01.1945.

23. *Službeni list DFRJ*, 6p. 54/1945.

24. *Službeni list FNRJ*, br.

obezbede zaštitu, popis, čuvanje i smeštaj arhivske građe. Prvi propisi koji su se odnosili na zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala na lokalnom nivou, doneti su u godinama kada još uvek nisu bile obrazovane lokalne ustanove zaštite arhivske građe i registraturskog materijala. Njihov značaj, ma kako manjkavi bili, neosporno je u tome što su po prvi put kulturna dobra normativno stavljena pod neposrednu zaštitu države, a njihovo uništavanje i oštećenje, bilo iz neznanja ili nehata, okvalifikovano je kao „strogo kažnjivo uništavanje državne imovine“.

Praktična zaštita arhivske građe nastale na regionalnim područjima Srbije, i osnov za organizovanje posebne službe za preventivnu zaštitu arhivske građe stvaralaca na terenu, postala je realnost 1948. godine kada je, na osnovu Naredbe o privremenom obezbeđenju arhiva, Ministarstvo prosvete NRS, u sedištim nekadašnjih okružnih odbora osnovalo 16 arhivskih središta na području Srbije²⁵. Prema Pravilniku o načinu i radu arhivskih središta, koji je tada donela Državna arhiva u Beogradu, jedna grupa stručnih poslova obuhvatala je delatnost buduće spoljne službe, a odnosila se na „istraživanje i evidenciju o arhivama i arhivskom materijalu, stavljanje pod zaštitu arhivske građe ugašenih ustanova, kao i preuzimanje, sređivanje, čuvanje arhivalija koje se pronadu na terenu“²⁶.

Rad arhivskih središta i organizacija arhivske službe, u okviru koje važno mesto pripada zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala u registraturama, utemeljen je Opštim zakonom o državnim arhivima, donetim 1950. godine²⁷. Tada je po prvi put akcentovana specifičnost službe zaštite arhivske građe, koju su kao pravo i obavezu dobili arhivi, čija se delatnost vrednovala kao „poseban društveni interes“²⁸.

Kada je problem stanja arhivske građe u registraturi postao veoma aktuelan, zbog njene nebezbednosti u procesu nastajanja, doneto je i Rešenje o čuvanju arhivskog materijala (1952), za kojim je usledilo i detaljno Uputstvo o prikupljanju, čuvanju i povremenom škartiranju arhivskog materijala²⁹. Ovim Uputstvom je prvi put data definicija istorijsko-arhivskog materijala, pod kojim su se podrazumevali „svi spisi, akta i druga dokumenta, kao i delovodni protokoli, registri i druge knjige koje su bez obzira gde i u koje vreme nastali“. Takođe, prvi put je regulisan postupak „škartiranja“ materijala u arhivima, a samo „izuzetno u registraturama“, i to isključivo „materijala šablonskog i masovnog karaktera“. Takođe, insistiralo se na obavezi pravnih sledbenika da preuzimaju i čuvaju građu ukinutih stvaralaca³⁰.

Opšti zakon o državnim arhivima iz 1950. godine predstavljao je osnovu, „a stanje zaštite arhivske građe na području Srbije hitnost“, tako da je 1951. godine donet Zakon o državnim arhivima NR Srbije³¹, koji je obezbedio legitimnost organizovanja i daljeg razvoja arhivske službe, sa sve značajnijom ulogom stručnog rada na zaštiti arhivske građe u registraturama. Kategorisanje građe na „istorijsko - arhivski materijal“, danas arhivsku građu, i na „arhivsko - registraturski materijal“ što odgovara pojmu registraturskog (dokumentarnog) materijala, predstavlja jednu od bitnih odrednica ovog Zakona, koje se i danas, sa terminološkim korekcijama, primenjuju u arhivskoj službi³². Sistematsko prikupljanje i uvećavanje zbirki „istorijsko-arhivskog materijala“, zatim „staranje o zaštiti istorijsko-arhivskog materijala van državnih arhiva“, vršenje inspekcije stanja u kome se nalazi i izdavanje obaveznih uputstava za njegovo čuvanje, kao i pružanje stručne pomoći nižim državnim arhivima i arhivima društvenih organizacija, prve su konkretne odredbe sa zakonskom snagom, kojima je i formalno-pravno postavljen osnov rada službe za zaštitu arhivske kod stvaralaca, u okviru državnih arhiva na teritoriji Srbije.

Predmetna nadležnost arhivskih ustanova dobila je i svoju teritorijalnu dimenziju 1952. godine, kada je, na osnovu republičkog Zakona doneto Rešenje o području rada gradskih državnih arhiva³³. Umesto dotadašnjih 16 arhivskih središta, u Srbiji obrazovano 10 gradskih arhiva kao samostalnih arhivskih ustanova, kojima se precizno utvrđeni teritorija i nadležnosti. Potreba obezbeđivanja pravovremene i

25. Nada ŠKEROVIĆ, *Stanje arhivske službe u NR Srbiji*, „Arhivist“, 1951, n. 1, p. 21, Bogdan LEKIĆ, *Razvoj arhivske službe u Srbiji bez pokrajina*, „Arhivski pregled“, 1976, n. 1-2, p. 25.

26. *Arhiv Srbije 1900-2000*, Beograd 2000, p. 43.

27. *Službeni list FNRJ*, br. 12/1950.

28. Vlado BRGULJAN, *Sistem zaštite spomenika kulture*, In *Zbornik propisa i objašnjenja*, Beograd 1967, p. 29.

29. Božidar MANIĆ, *Dvadeset pet godina arhivske službe u Socijalističkoj Jugoslaviji*, „Arhivist“, 20(1970), n. 2, p. 89.

30. IAP, arhivski fond *Skupština opštine Požarevac, 1945-1980*, akt. del. br. 1497. od 26.01.1945.

31. *Službeni glasnik NRS*, br. 4/1951.

32. Bogdan LEKIĆ, *Razvoj arhivske službe u Srbiji bez pokrajina*, „Arhivski pregled“, 1976, n. 1-2, p. 25.

33. *Službeni glasnik NRS*, br.17/1952.

adekvatne preventivne zaštite arhivske građe i registraturskog (dokumentarnog) materijala, koja se ogledala kako u evidentiranju, prikupljanju, sredjivanju ili preuzimanju arhivske građe, postala je sve izraženija. Osnivanje posebnog „odseka radi kontinuiranog obilaska registratura i održavanja stalnih veza sa pisarnicama u registraturama“ postajao je sve više imperativ struke. To je, uz pravo nadzora nad „čuvanjem arhivskog materijala bez obzira na njenog imaoca“, koje su državne arhive u Srbiji dobile na osnovu prvih propisa o zaštiti arhivske građe, dovelo do toga da se nekoliko godina kasnije, u arhivima i formalno obrazuje služba za zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala u registraturama. To je učinjeno krajem 1958. Godine, na preporuku Saveta za kulturu NRS da se u „arhive uvede posebna služba koja bi isključivo radila u registraturama“³⁴.

Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj službi³⁵, donet 1967. godine, kvalitativno je doprineo usaglašavanju rada stručnih službi za preventivnu zaštitu arhivske građe svih regionalnih i nacionalnog arhiva Srbije, na području Srbije. Ovim zakonom je prvi put bila naglašena posebna briga za zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva. To je dovelo do toga da spoljna služba u arhivima preraste u sistem zaštite i informacija o arhivskoj građi i registraturskom materijalu u registraturama. Neposredno po donošenju ovog Zakona, obrazovanjem Arhivskog veća³⁶, nastupila je „zlatna era“ u razvoju arhivske struke u Srbiji, što je praktično imalo implikacije i u oblasti zaštite arhivske građe kod stvaralaca. Značajnim podzakonskim aktima, stručnim uputstvima i preporukama, rešavana su aktuelna praktična stručna pitanja u oblasti preventivne zaštite arhivske građe i registraturskog materijala, postavljala se nova, ostvarivali su se kontakti i uvidi u arhivsku teoriju i praksu razvijenijih sistema arhivske delatnosti.

Unapređenje zaštite arhivske građe u registraturama u narednom desetogodišnjem periodu bilo očigledno. Spoljna služba je osnovana u svim arhivima, kao „autonomnim ustanovama, koje međusobno koordiniraju svoju delatnost“³⁷ u Srbiji. Primera radi, zvanično je ova služba kao posebna organizaciona jedinica, u Istorijskom arhivu u Čačku počela sa radom 1972. godine³⁸. Preventivnu zaštitu arhivske građe i rad spoljne službe značajno je unapređen zahvaljujući primeni konkretnih podzakonskih propisa, stručnih uputstava i preporuka iz tog vremena, na kojima se i danas zasniva metodologija zaštite arhivske građe van arhiva u Srbiji.

Dalji razvoj arhivske službe u Srbiji, samim tim i posebnog njenog segmenta - zaštitu arhivske građe van arhiva, možemo posmatrati u okviru ustavnih promena iz 1974. godine, prema kojima je Republika Srbija dobila ovlašćenje da uredi „sistem zaštite i korišćenje spomenika kulture, istorijske građe i drugog kulturnog i istorijskog nasleđa i da zaštiti društvene interese u ovoj oblasti“. Rezultat toga bilo je donošenje Zakona o zaštiti kulturnih dobara³⁹ 1977. godine, koji uvodi značajnu novinu jer na jedinstven način uređuje zaštitu i korišćenje kulturnih dobara bez obzira na njihovu vrstu.

Zakona o kulturnim dobrima donet 1990. godine, nije bitno promenio organizaciju i sistem zaštite arhivske građe kod stvaralaca⁴⁰. Kvalitativna novina, koju treba istaći, odnosi se na činjenicu da je zaštita arhivske građe kao kulturnog dobra celovito i jedinstveno uređena na području Republike Srbije, za razliku od prethodnog zakona po kome su posebnu normativu imale i pokrajine u sastavu Republike. Zaštita kulturnih dobara, prema tome i arhivske građe, predstavlja državni interes svake državne organizacije, te u tom smislu smatramo da je najadekvatnije ovu materiju zakonom urediti na jedinstven i celovit način za područje jedne države odnosno jednog njenog državotvornog elementa.

Za unapređenje preventivne zaštite, po našem mišljenju, veoma je bilo važno i to što je arhivima potvrđeno pravo aktivne legitimacije u pogledu ostvarivanja mera zaštite arhivske građe kod stvaralaca, odnosno pravo pokretanja krivičnih i prekršajnih postupaka. Na ovaj način je ustanova dobila instrument za ostvarivanje naloženih mera zaštite arhivske građe i registraturskog materijala u registraturama.

34. IAP, arhivski fond *Istorijski arhiv Požarevac, 1948* -, izveštaji o radu Državne arhiv u Požarevcu za 1958. godinu.

35. *Službeni glasnik SRS, br. 12/1967*.

36. Dragan ČIROVIĆ, *Arhivsko veće: samoupravno konstituisanje jedinstvenog stručnog rada u SR Srbiji*, „Arhivski pregled“, 1974, n. 1-2, pp. 59-60.

37. *Lokalni arhivi u Srbiji* (u redakciji Danice Gavrilović), „Arhivski pregled“, 1972, n. 1, p. 14.

38. Milutin JAKOVLJEVIĆ, *Trideset godina rada Međuopštinskog Istorijskog arhiva u Čačku*, „Arhivski pregled“, 1985, n. 1-2, p. 73.

39. *Službeni glasnik SRS, br. 28/1977*.

40. *Službeni glasnik SRS, br. 6/1990*.

Time su registrature bile obavezne da otklanjaju sve utvrđene nepravilnosti zaštite arhivske građe i registratorskog materijala u datim - naloženim rokovima, a spoljna služba kao organizaciona jedinica dobila je značajan kvalitet u svome radu.

Arhivska struka u Srbiji danas počiva na postignućima arhivistike koja je sredinom 20. veka doživela svoj najveći uzlet. U smislu obavljanja zaštite arhivske građe kao osnovne delatnosti, arhivi danas zakonski osnov „crpu“ iz Zakona o kulturnim dobrima⁴¹, donetog 1994. godine. Prema njemu, arhivi su državne ustanove pod nadzorom nadležnih državnih organa (Ministarstva za kulturu) sa osnovnom delatnošću zaštite arhivske građe kao kulturnog dobra. Jedan od značajnih i prvenstvenih zadataka im je preventivna zaštita arhivske građe, kao kulturnog dobra, i registratorskog materijala kao dobra koje uživa prethodnu zaštitu. Vršanjem stručnog nadzora stanja zaštite arhive kod stvaralaca, u postupku njenog nastanka, te pružanjem efikasne i pravovremene stručne pomoći stvaraocima i imaocima arhivske građe i registratorskog materijala, arhivi obavljaju važan deo delatnosti zaštite, zbog koje su i osnovani. Pored kontinuiranog staranja o blagovremenom propisanom sređivanju i tehničkoj zaštiti arhivske građe u registraturama, kao poseban odnos između stvaralaca i arhiva, ističemo i preuzimanje u arhiv, arhivske građe i registratorskog materijala kome operativna vrednost još uvek nije istekla, radi daljeg čuvanja, održavanja i zaštite, konačno izrade naučno-obaveštajnih sredstava o građi i njenog stavljanja javnosti na uvid. Pravo aktivne legitimacije koju je Zakona iz 1994. godine zadržao na strani arhiva, uvodi nas u mogućnost otvaranja prostora za upravne ingerencije arhiva u oblasti prethodne zaštite, kojom bi se, prema našem mišljenju doprinelo kvalitativnoj promeni odnosa stvaralaca arhivske građe, pre svega registratura upravne, pravosudne delatnosti javnih službi, prema arhivima kao najpoznatijim da se staraju o arhivskoj građi kao kulturnom dobru.

Primer Istorijskog arhiva u Požarevcu

Na osnovu navedenih uredbenih propisa federacije, posebnom odlukom je 1948. godine formirano arhivsko središte u Požarevcu, kasnije Državna arhiva, a danas Istorijski arhiv u Požarevcu, sa zadatkom da „evidentira građu na svom području, zaštiti je od uništavanja i propadanja i preuzme građu likvidiranih ustanova“⁴². Tako je na teritoriji današnjeg Braničevskog okruga uspostavljen prvi organizovani oblik zaštite arhivske građe, četrdeset osam godina posle osnivanja Državnog arhiva u Beogradu.

Na osnovu Zakona o državnim arhivama 1951. godine, doneto je Rešenje o području rada gradskih državnih arhiva⁴³, kojim je prvi put utvrđena teritorijalna nadležnog Državne arhive u Požarevcu. Danas Istorijski arhiv u Požarevcu, na osnovu Rešenja o utvrđivanju teritorije arhiva iz 1996. godine⁴⁴, ostvaruje nadležnost na području Braničevskog upravnog okruga, znatno užem od područja na kome je vršio zaštitu arhivske građe i registratorskog materijala na početku svoga rada.

U vreme osnivanja, „terenski“ poslovi se nisu obavljali prema „naraslim potrebama registratura“, već prema mogućnostima i često su imali „kampanjski“ karakter. Trebalo je beležiti i pratiti brojne organizacione i statusne promene u registraturama, evidentirati, utvrđivati i preuzimati arhivsku građu, škartirati nepotrebnu arhivu i izboriti se za bolju zaštitu arhivske građe u registraturama. Rukovodilac ovog središta je, stoga, najveći deo radnog vremena provodio na terenu radeći na pronalaženju dokumenta od „istorijsko-društvene vrednosti“. Neposrednim obilaskom stvaralaca obavljao je i evidentiranje arhivske građe. Arhivska građa je evidentirana i putem raspisa upućenih svim stvaraocima i imaocima arhivske građe. Prvi takav raspis stigao je 29. maja 1948. godine na adrese svih sreskih narodnih odbora. U njemu je traženo da organi vlasti pristupe popisivanju „stare arhive“ na svojoj teritoriji⁴⁵,

Briga o stvaraocima arhivske građe sa razlogom je zauzimala jedno od osnovnih mesta u radu arhivskih ustanova još od prvih dana njihovog postanka, što se ogleda i u prvim godinama rada arhivskog središta u Požarevcu. Svesni toga da je istorijskim dokumentima „izvor u pisarnici i da od njenog shvatanja i uređenja zavisi i njihov opstanak“, arhivi su morali uložiti i mnogo napora i mnogo požrtvovanja da bi

41. Službeni glasnik RS, br. 71/1994.

42. Rešenje o teritoriji državnih arhiva u Srbiji, Službeni glasnik NRS, br. 17/1952, Živorad SARAFINVIĆ, *Zaštita arhivske građe i registratorskog materijala van arhiva*, In *Monografska publikacija „60 godina Istorijskog arhiva Požarevac“*, Požarevac 2008, pp. 45-63.

43. Službeni glasnik NRS, br. 17/1952.

44. Službeni glasnik RS, br. 7/1996.

45. Ibidem.

„prokrčili put regulisanju odnosa sa pisarnicama“. Najvažnija uloga, i to u dva pravca, ležala je na Arhivu Srbije. Kao najstarija ustanova u Republici, po tradiciji i mestu u arhivskoj mreži, imao je rukovodeću ulogu u svim stručnim pitanjima, kako na zaštiti građe republičkih ustanova, preduzeća i organizacija, tako i na organizaciji zaštiti sve ostale građe u republici, odnosno koordiniranju rada regionalnih arhivskih ustanova. Izveštaji službenika Državne arhive NR Srbije o pregledu arhiva bivših centralnih organa iz 1947. godine, zatim formulari sa podacima o uništenoj arhivskoj građi u okviru pojedinih arhivskih središta i izveštaji o inspekciji arhivskih središta i pojedinih arhiva od početka njihovog rada⁴⁶, sve izrazitije su ukazivali na potrebu obrazovanja posebne službe za zaštitu arhivske građe u postupku njenog nastajanja.

Ova potreba je, u slučaju Istorijskog arhiva u Požarevcu, 1962. godine, inkorporirana u opšti akt o sistematizaciji radnih mesta, kada je bilo predviđeno radno mesto „referenta za prikupljanje istorijske građe“⁴⁷. Konačno, 1964. godine u Istorijskom arhivu u Požarevcu je osnovana spoljna služba, odmah posle Arhiva u Beogradu, Nišu i Prištini, kao jedno samostalno radno mesto za zaštitu arhivske građe u registraturama⁴⁸.

Načelna obaveza državnih arhiva da vrše zaštitu, sakupljanje, čuvanje i obradu „istorijsko-arhivskog materijala“, predviđena Zakonom o državnim arhivama u Srbiji 1951. godine, podrazumevala je i izradu odgovarajućih popisa i spiskova, odnosno prvih oblika evidencije o preuzetom materijalu. To je u stvari i bila prva delatnost buduće službe za preventivnu zaštitu arhivske građe u Državnoj arhivu u Požarevcu. Prema izveštajima o radu Arhivskog središta iz period 1948-1952. godine utvrdili smo da su prve evidencije urađene neposredno posle osnivanja arhivskog središta⁴⁹. One su sadržale podatke o stepenu očuvanosti i količini arhivske građe i registraturskog materijala, prostoru i uslovima u kome se čuvaju.

Značajnu pomoć u ovoj oblasti rada Arhiva u tom periodu pružali su i angažovani sreski arhivski poverenici, koji su ovu svoju obavezu vršili na osnovu zaključaka Arhivskog saveta NRS. Prepise tabelarnih evidencija registratura sa svog područja, narodni odbori srezova su redovno dostavljali Gradskom državnom arhivu Požarevac radi vođenja centralne evidencije o registraturama na teritorijama svih osam poverenih srezova.

U cilju noveliranja podataka o arhivskoj građi koja se nalazila u registraturama, 1964.godine se pristupilo opštem popisu arhivske građe po registraturama. Uvod u ovaj posao je bila izrada operativnije evidencija o registraturama putem kartoteka registratura, koja je započeta 1962. godine. U tu svrhu su održani delotvorni seminari za rukovodioce registratura sa temama „Značaj arhivske građe i saradnja registratura sa Arhivom“ i „Sprovođenje Uredbe o kancelarijskom poslovanju i pripreme za popis arhivske građe.“ Seminari kao jedan od oblika stručnog i edukativnog rada na unapređenju sistema zaštite arhivske građe u registraturama ostaće u praksi požarevačkog arhiva do danas.

Prvo praktično metodološko uputstvo o načinu evidentiranja arhivske građe njenih stvaralaca u postupku nastajanja bilo je Uputstvo o evidentiranju registratura, arhivske građe i registraturskog materijala, koje je Arhivsko veće Srbije donelo 1968. godine⁵⁰. Ono se zasnivalo na principu jedinstvenog evidentiranja registratura, arhivske građe i registraturskog materijala. Preduslov za izradu evidencija prema Uputstvu je bilo proveravanje pravilnog čuvanja i stručnog održavanja arhivske građe i registraturskog materijala, o čemu su stručne službe arhiva sačinjavale zapisnike sa tačno utvrđenim podacima. Istovremeno, obavezu vođenja evidencije o arhivskoj građi i registraturskom materijalu Uputstvo je propisalo i za stvaraoce iste. Oblik vođenja evidencije u registraturama bila je Arhivska knjiga, koja se kao osnovno, opšte inventarno zadržalo u arhivskoj teoriji i praksi, do danas⁵¹.

Na području Srbije su, prema podacima koje je matična služba Arhiv Srbije objavila 1974. godine, u tom periodu bilo evidentirano 10393 registratura. Već tada je u 1468 registratura bilo za preuzimanje oko 12498 dužinskih metara arhivske građe. Pri tome je trebalo imati u vidu i teritoriju na kojoj su bili

46. Olga JAČIMOVIĆ, *O arhivskoj građi u registraturama*, „Arhivski almanah”, 1958, n. 1, p. 109.

47. Ibidem.

48. Ibidem.

49. IAP, arhivski fond *Istorijski arhiv Požarevac, 1948 -*, izveštaji o radu za period 1948-1952. godina.

50. *Arhivski pregled*, 1, Beograd 1969.

51. Danas se Arhivska knjiga u registraturama vodi na osnovu Uputstva o načinu vođenja i korišćenja arhivske knjige iz 1981. godine, Službeni glasnik SRS, br. 47/81.

nadležni regionalni, tada međuopštinski arhivi. U proseku je svaki regionalni arhiv „pokrivao“ više od 7 opština, a bilo je i onih čija je nadležnost obuhvatala područje od 10 ili 15 opština⁵², među kojima se, u jednom periodu svog rada, nalazio i arhiv žu Požarevcu. U poslednjoj deceniji 20. veka, kada je nadležnost požarevačkog arhiva bila „svedena“ na osam opština Braničevskog okruga, u registraturama sa teritorijalne nadležnosti ovog arhiva je bilo evidentirano oko 97 arhivskih fondova i njihovih delova koje je trebalo preuzeti. Neki fondovi su u registraturama bili delimično zaštićeni, ali znatan broj je bio izložen oštećenju i postepenom propadanju.

To nameće sledeće važno stručno pitanje, u funkciji zaštite arhivske građe kod stvaralaca: preuzimanje arhivske građe. Pored evidentiranja arhivske građe na terenu, jedna od prvih aktivnosti službe za zaštitu arhivske građe van arhiva je bilo sabiranje i preuzimanje arhivske građe u arhiv radi zaštite, bezbednog čuvanja i stručne obrade. „Saobrazno delokrugu i području rada“ arhiva, preuzimanje arhivske građe je načelno predvideo još Zakon o državnim arhivama 1951. године, da bi ista obaveza arhiva ostala i prema zakonskim odredbama do danas.

Arhivska struka je „problem“ preuzimanja postavila još 1962. godine, sa različitim aspektima. Analiza rada arhivskih ustanova u Srbiji tada je utvrdila da je stanje u 29 ustanova (koje su se odazvali anketi) govorilo o raspoloživom prostoru u arhivima od ukupno 121253 dužinskih metara arhivske građe, a preuzeto je i smešteno u depoe samo 34076 dužinskih metara. Prostora za preuzimanje arhivske građe bilo je za još oko 87177 dužinskih metara, a evidentirane građe na terenu bilo je i u većoj količini. To je značilo da je samo oko 30% arhivske građe preuzeto na zaštitu u arhivima, dok se 70% i dalje nalazilo u „raznim podrumima i prostorijama“ stvaralaca odnosno imalaca arhivske građe. Nепреузета arhivska građa je u znatnoj količini, posebno tih godina, bila u nesređenom stanju. Pored arhivalija koje su poticale iz posleratnog vremena, veliku količinu nesređene građe činila je tzv. šablonska dokumentacija, koja je masovno nastajala kao „proizvod“ svakodnevnog rada lokalnih upravnih, sudski organa, javnih službi i privrednih stvaralaca.

Za razliku o arhivske građe nastale u prvim posleratnim godinama, kojoj je stručna služba zaštite na terenu pristupala sa posebnom ozbiljnošću, masovna dokumentacija je često predstavljala balast stvaralaca i trebalo je iznaći načina da se ona adekvatno valorizuje, kako bi se istorijski značajna dokumenta sačuvala, a bezvredni materijal blagovremeno izlučio i uništio, te povećao kapacitet smeštajnog prostora za arhive u registraturama.

Stručno pitanje koje je regulisano prvim zakonskim propisima o arhivskoj službi bilo je i pitanje škartiranja bezvrednog registraturskog materijala, neposredno povezano sa sređivanjem registraturskog materijala i odabiranjem arhivske građe. Suočeni sa neplanskim i nestručnim uništavanjem arhivskog materijala, u kome se nije nalazila samo neoperativna i bezvredna arhiva, prvi državni činovnici u arhivima, morali su se pobrinuti i za utvrđivanje sistema valorizacije arhivske građe, njenog odabiranja iz „izvora“ - registraturskog materijala i proceduralnog njenog izlučivanja. Ovo se u prvim godinama rada spoljnih službi odnosilo posebno na arhivu koja je nastala do 1945. godine, i prema kojoj je odnos državnih vlasti posle 1945. godine bio u različitim slučajevima neprimeren. Na primeru Istorijskog arhiva u Požarevcu, možemo istaći da su se propisi o škartiranju bezvrednog registraturskog materijala dosledno primenjivali. Stručni zahtev da se škartiranje nepotrebnog materijala iz arhive koja je nastala do 1945. godine obavlja isključivo u Gradskom državnom arhivu u Požarevcu, primenjivalo se u potpunosti. U tu svrhu, spolja služba je sačinila kategorizaciju od „22 kategorije nepotrebnog materijala“ koji se mogao uništavati u registraturama po dobijanju odobrenja od Gradskog državnog arhiva u Požarevcu⁵³.

U tom smislu značajnu ulogu je imala normativna regulativa rokova čuvanja i vrednovanja registraturskog materijala u vidu lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja. Obavezu utvrđivanja lista kategorija danas imaju sva pravna lica kao stvaraoci arhivske građe i registraturskog materijala. Spoljna služba Istorijskog arhiva u Požarevcu je pre više decenija postavila stručni imperativ u svoj radu koji se ogleda u tome da svaka registratura internim aktom uredi svoje kancelarijsko i arhivsko poslovanje i donese sopstvenu Listu kategorija, kao osnov za valorizaciju, ali i sređivanje arhivske građe i registraturskog materijala. Rezultat toga je bio vidljiv: u periodu od 1970. do 1980. godine sve upravne regis-

52. ARHIV SRBIJE, *Elaborat o sadašnjem stanju, potrebama i merama za obezbeđenje prostora i opreme za međuopštinske arhive*, matična služba (izdato u internoj tehnici, obradio Dragan Ćirović), Beograd 1974, Bogdan LEKIĆ, *Razvoj arhivske službe u Srbiji bez pokrajina*, „Arhivski pregled“, 1976, n. 1-2, pp. 40-43.

53. Živorad SARAFINOVIĆ, *nav. delo*, pp. 45-63.

trature i javne službe kao stvaraoci arhivske građe na području Braničevskog okruga utvrdile su svoje Liste kategorije. Poslednjih godina, Liste kategorija su utvrđene i u registraturama pravosudne delatnosti, obrazovnim ustanovama, a sve više i privrednim društvima. Ovo je posebno značajno za registrature privredne delatnosti, za koje zakonodavac nije uredbeno regulisao kancelarijsko poslovanje, već je ostavljena, po našem mišljenju, nedopustiva pravna praznina, koja je omogućavala različite zloupotrebe, zbog kojih je značajna količina arhivske građe nekadašnjih privrednih giganta u Braničevskom okrugu za istoriju, nauku i kulturu, zauvek izgubljena⁵⁴.

Spoljna služba Istorijskog arhiva u Požarevcu je nastojala da dosledno primenjuje kriterijume i poštuje proceduru preuzimanja, u pogledu stepena sređenosti i godina nastanka arhivske građe. Međutim, to nije uvek bilo moguće u potpunosti, naročito u prvim decenijama rada ove ustanove, kada je stanje sređenosti registraturskog materijala kod stvaralaca bilo veoma loše. Zbog neophodnosti zaštite, tada je preuzimana nesređena arhiva, bez zapisnika, popisa i evidencija, iz koje nije bio izlučen bezvredan registraturski materijal, niti je arhivska građa bila odabrana. Prvenstveno je preuzimana arhiva likvidiranih registratura kao i arhiva bivših državnih organa, nadležstava i ustanova. Bilo je slučajeva kada je arhiva preuzimana u obliku hrpe papira koja je vilama utovarivana u kola i kamione. Radnici ove ustanove su, prilikom preuzimanja arhive, radili samo neke ad hoc evidencije, koliko je to bilo moguće⁵⁵.

Iako su pojedinačna dokumenta i delovi nekih arhivskih fondova preuzimani i ranije, prva veća količina arhivskih fondova primljena je u arhiv početkom 1951. godine. Tada je prikupljeno nekoliko hiljada dokumenata. Arhiva registrature „Sartid 1913, Smederevo”, koja je nastala u vremenu od 1921-1944. godine, preuzeta je 1954. godine, dok je sredinom 1956. preuzeto ukupno 108 arhivskih fondova, koje je činila građa iz perioda od 1826. do 1954. godine. Potom je veća količina arhive preuzeta u 1957. godine, kada su kada su obezbeđene prostorije za arhivske depoe, u kojima je smeštena arhiva Sreskog komiteta Saveza komunista Požarevac. Zaključno sa 1962. Godinu, u arhivu je bilo smešteno 156 arhivskih fondova⁵⁶.

Veći broj arhivskih fondova preuzet je 1963. godine kada su za potrebe arhivskog depoa dobijene prostorije na mansardi zgrade Skupštine opštine Požarevac. Tada je zapisnički preuzeto oko 500 m/1 arhivskih fondova bivših Narodnih odbora srezova požarevačkog, mlavskog, zviškog, homoljskog i ramskog. Neki arhivski fondovi su se nalazili u sređenom, ali je bilo i građe u nesređenom stanju. Do polovine 1970-1971. godine bio je preuzet 191 arhivski fond, odnosno 2704 m/1 arhivske građe⁵⁷. Od 1970. godine se sve više preuzimaju arhivski fondovi u sređenom i popisanim stanju, čemu su doprineli i zakonski propisi koji su takvu obavezu utvrdili i za stvaraoce i za arhiv.

Sredinom devedesetih godina 20. veka je pronađen odgovarajući prostor i realizovan je značajan investicioni projekat za objekat depoa. Posle održanog savetovanja za sve matičare u upravnim organima Braničevskog okruga, pristupilo se preuzimanju crkvenih matrikula iz matičnih službi opštinskih organa uprave na području okruga⁵⁸, koje su nastale u vremenu od 1797. odnosno od 1837. godine do početka 20. veka. Na ovaj način je spoljna služba Istorijskog arhiva u Požarevcu zaštitila arhivsku građu od izuzetnog značaja, kojom se zajedno sa zemljišnim knjigama nastalim u okviru delatnosti pravosudnih registratura, potvrđuje nacionalni, kulturni i državnih identitet naroda na ovim prostorima⁵⁹.

Dimanika preuzimanja je bila neujednačena što je zavisilo od prostornih kapaciteta arhiva, administrativno teritorijalnih reorganizacija gde se razlikovala i teritorijalna nadležnost arhivskih ustanova. Pogledajmo statistiku preuzimanja arhivske građe Požarevačkog arhiva u poslednjim godinama: 2005. godine je ukupno preuzeto 900,00 m/1, 2006. godine - 416,00 m/1, a 2007. oko 786,00 m/1. Do 2012. godine spoljna služba je iz registratura preuzela 544 arhivska fonda ili delove arhivskih fondova u ukupnoj količini od oko 5500 m/1⁶⁰. Prema statistici za 2011. godinu, u registraturama postoji oko 1470 m/1

54. IAP, arhivski fond *Istorijski arhiv Požarevac, 1948 -*, službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva (spoljna služba)

55. Ibidem.

56. IAP, arhiva Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva, izveštaji o radu za period 1950-1970.

57. Ibidem.

58. Matične knjige rođenih, Matične knjige ispitanih, Matične knjige venčanih i Matične knjige umrlih sa pripadajućim registrima.

59. IAP, službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe u arhivu (depo) o arhivskim fondovima.

60. IAP, službene evidencije Odeljenja zaštite arhivske građe van arhiva (spoljna služba) za period 1948-20012.

registraturskog materijala, iz koga svakako oko 30% (na osnovu dosadašnjeg iskustva spoljne službe) čini arhivsku građu koju treba preuzeti u arhiv na čuvanje. Ako se ovo uporedi sa količinom izlučenog bezvrednog registraturskog materijala u istoj godini, koja iznosi 1183,33 m/1, u odnosu na broj od 1502 evidentirane registrature u Braničevskom okrugu, možemo konstatovati da je najefikasniji učinak spoljne službe požarevačkog arhiva u posmatranom periodu bio u stručnim poslovima vrednovanja i odabiranja arhivske građe odnosno izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala.

Preventivna zaštita arhivske gradje, kao „most“ između evidentiranja i preuzimanja arhivske građe, obuhvata sređivanje i tehničku zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala kod stvaralaca. Sređivanje u registraturama je u neposrednoj vezi sa normativnim regulisanjem rokova čuvanja registraturskog materijala i vrednovanja arhivske gradje. Problem nesređene arhivske građe i registraturskog materijala kod stvaralaca bio je evidentan kroz praksu Istorijskog arhiva Požarevac. Dobro napisani zakoni predviđali su obaveze registratura u pogledu sređivanja i zaštite arhivske građe. Problem je očigledno nastajao kod praktične primene „dobro napisanih zakona“. Arhivska građa i registraturski materijal se kod stvaralaca nalazio često u lošem fizičkom stanju, smešten u podrumskim, neadekvatnim prostorijama u kojima je permanentno bio izložen oštećenju, u nesređenom poretku, bez neophodnih propisanih evidencija. Pored toga, jedan od osnovnih razloga bilo je i nedosledno vođenje kancelarijskog poslovanja kao i nedovoljan stručnost kadrova koji te poslove obavlja⁶¹. Opasnost da se trajno izgube pisani tragovi o radu stvaralaca arhivske građe upravne provenijencije, naročito u periodu od 1945. do 1980. godine, navela je spoljnu službu Arhiva da postupi izvan zakonskih okvira, po pitanju rokova i stepena sređenosti arhivske građe prilikom preuzimanja iste u arhiv. Prevagnula je svest o potrebi zaštite značajne arhivske građe, te su vršena preuzimanja i u nesređenom stanju, kako bi smeštajem i čuvanjem u propisanim uslovima bilo sprečeno njeno dalje propadanje ili uništenje.

Ako posmatramo uporednu praksu drugih regionalnih i lokalnih arhiva u Srbiji, dolazimo do zaključka da su problemi stručne službe za preventivnu zaštitu bili veoma bliski iskustvu Arhiva u Požarevcu. Rešenje predstavlja stručan i odgovoran rad, kao i beskompromisna primena zakonskih i podzakonskih propisa o zaštiti arhivske građe i registraturskog materijala. Tada ne mogu izostati dobri rezultati. Tako je, na primer, poljna služba arhiva u Čačku „pomagala i davala stručna uputstva registraturama, odnosno stvaralocima arhivske građe“. Rezultat toga je bilo to da su skoro svi registrature na području nadležnosti ovog arhiva utvrdile svoje Pravilnike o kancelarijskom i arhivskom poslovanju sa listama kategorija registraturskog materijala i rokovima čvanja, a zahvaljujući tome, kod mnogih od njih je blagovremeno obavljeno izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala⁶².

Praksa arhiva u Užicu takođe govori o veoma angažovanom stručnom radu na zaštiti arhivske građe van arhiva. Registraturama na području teritorijalne nadležnosti ovog arhiva se „planski i sistematski pruža stručna pomoć.....u periodu od deset godina je uloženi veliki trud na terenu: izvršeno je 2225 obilazaka registratura, što u proseku iznosi 222 registrature godišnje i utiče na poboljšanje opšteg stanja zaštite arhivske građe i registraturskog materijala na terenu“⁶³. Primer arhiva u Nišu ističe da stručna lica spoljne službe „obavljaju svoje stručno informativne i inspeksijske poslove u pisarnicama, stanje se konstatuje zapisnički, pruža se pomoć prilikom izrade lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima člvanja, prate se uslovi pod kojima se čuv arhivska građa, posebno prioriternih registratura.“ Zaključićemo da su se stručni nivo i dometi preventivne zaštite arhivske građe u celini odvijali i razvijali u skladu sa tehničkim, stručnim i finansijskim mogućnostima koje su, sa manje ili više razlika, bile prepoznatljive u skoro svim arhivima u Srbiji.

Perspektive preventivne zaštite arhivske građe u Srbiji

Gde se danas nalazi preventivna zaštita arhivske građe u Srbiji i kakve su joj perspektive? Zasnovana na stručnim principima arhivske struke koji su u vreme svog donošenja, pre više decenija predstavljali savremene tendencije, sve više se suočava sa novim izazovima, potrebama, očekivanjima... Savremeni arhiv ima znatno složenije zadatke i poslove u odnosu na ranija vremena. Multidisciplinarni sadržaj ar-

61. Bogdan LEKIĆ, *Razvoj arhivske službe u Srbiji bez pokrajina*, „Arhivski pregled”, 1976, n. 1-2, p. 46.

62. Milutin JAKOVLJEVIĆ, *Trideset godina rada Međuopštinskog Istorijskog arhiva u Čačku*, „Arhivski pregled”, 1985, n. 1-2, p. 73.

63. Vojislav LAZOVIĆ, *35 godina Istorijskog arhiva u Titovom užicu (1948-1983)*, „Arhivski pregled”, 1983, n. 1-2, p. 93.

hivske građe, različita provenijencija, spoljašnja i unutrašnja obeležja, vrste, oblici, podloge, način nastanka i korišćenja arhivskog dokumenta, elektronsko kancelarijsko poslovanje, elektronski dokument i novi mediji, učinili su arhivsku gradnju veoma složenim predmetom sredjivanja i obrade, samim tim postavili nove zahteve u oblasti njene preventivne zaštite. To pretpostavlja kvalitativne i kvantitativne promene u domenu rada službe za zaštitu arhivske građe van arhiva, od inovacija u arhivskom zakonodavstvu, podzakonskim propisima i stručnim arhivističkim uputstvima, do kvalitetnog, stručno osposobljenog kadra, spremnog da se uhvati u koštac sa izazovima koje sa sobom donosi vreme ispred nas.

Zakonski osnov u smislu obavljanja zaštite arhivske građe kao dela kulturne baštine odnosno „jedinstvenog arhivskog fonda Republike Srbije“, očekujemo u dugo najavljivanom Zakonu o arhivskoj građi i arhivskoj službi u Republici Srbiji⁶⁴, čiji je nacrt dat u proceduru usvajanja kod nadležnih zakonodavnih državnih organa pre nekoliko godina. Ukoliko bude usvojen, Zakon će predstavljati potpun pravni osnov za rad arhiva, jer kao „lex specialis“, obuhvata sve aspekte organizacije, funkcionisanja, delokruga rada i nadležnosti, kao i stručna pitanja zaštite arhivske građe kao kulturne baštine, kod stvaralaca i u arhivima. Ovde bismo istakli preporuku za uvođenje upravnih ingerencija arhivima u pogledu vršenja stručnog nadzora u registraturama, o čijoj smo opravdanosti već govorili u ovom radu.

Kao drugi bitan faktor unapredjena preventivne delatnosti arhiva u zaštiti arhivske gradnje svakako je edukacija kadrova, kako u arhivima tako i u registraturama. Mišljenja smo da je daleko iza nas vreme kada su u arhivima dominirali politizovani kadrovi, nedovoljno stručni i obučeni, ali i zainteresovani za arhivsku delatnost. Adekvatno obrazovanje i stručno usavršavanje, kao i unapređenje svesti o značaju arhiva kao ustanova kulture na nacionalnom nivou, prema našem mišljenju, predstavlja imperativ daljeg razvoja ove delatnosti, posebno u domenu zaštite arhivske građe u procesu nastajanja.

Vreme je da iskustva razvijenijih arhivskih sistema primenimo u praksi naših arhiva, sa istom prilježnošću kako to činimo u drugim oblastima državnog i ekonomskog bitisanja. U vremenu kada je arhivska struka zemalja u okruženju uveliko „uhvatila korak sa Evropom“, arhivski poslenici u Srbiji čekaju „bolje dane“. A arhivska građa, to „osetljivo, a sveto“ kulturno dobro, istorijsko pamćenje, ostaje zbrinuto „negde na polovini“, uz opasnost da se trajno zagubi „ogledalo naše prošlosti i svetlosni putokaz za budućnost“. Stoga smo mišljenja da bi preduga procedura donošenja Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi učinilo nenadoknadivu štetu daljem razvoju i osavremenjavanju arhivske delatnosti u Srbiji, u okviru koje posebnu pažnju zauzima stručna služba za preventivnu zaštitu arhivske građe.

SUMMARY

Archive material is a special category of cultural heritage of scientific and historical significance, which allows the research and study of the past wider public interest, and as a kind of historical monument is subject to a special regime, enjoys special social and legal protection. The idea and the need for protection and preservation of archives in Serbia appeared even with the establishment of the modern state, but its organized and comprehensive development started in the second half of the 20th century. Then in the archival activities, primarily on the basis of regulation, and then the legislation, shaped as an archival legislation laid the foundation for preventive conservation of archives and registry (documentary) material. Thus was formed archival network in Serbia, consisting of Archives of Serbia, National Archives and home care facilities and regional (city) archives, with well-established real and territorial jurisdiction. Part of the network represents the Historical Archives in Požarevac. Preventive archives took place and now take place within the framework of a special service of Požarevac Historical Archives, and includes registration, collection, download for housing, conservation, arrangement, maintenance, processing and use of archival materials and registration materials in creative, legal entities and private owner. A Department of preventive conservation of archives of this archives insists on protective safeguards to eliminate any shortcomings in the protection of archives and registration materials, training of records creators, in order to ensure its “preservation, maintenance and use in accordance with the natural purpose.” The right of standing Archives in malpractice cases to archival materials that significantly facilitates the problem of its treatment of artists to the level of necessity to the required seriousness and importance, because “a certain documentation” is not only part of our current reality, but often a pledge for the future. Particular caution, when it should have with new media for storing information, which is increasingly replacing paper as a standard document and the application of which requires an adequate solution to the storage, protection and permanent storage. As a result of professional work on preventive conservation of archives, recorded significant creators of archival material, copied and protected important archi-

64. <http://www.kultura.gov.rs/> (10.04.2013).

Jasmina ZIVKOVIC: Razvoj službe za preventivnu zaštitu arhivske građe u Srbiji: primer Istorijskog arhiva u Požarevcu, 289-301

val funds, resulting in Branicevo. Thus, the foreign service justifies the purpose of its existence, promotes overall operation of Historical Archives in Pozarevac, and represents an example of how it developed and where the professional level today is this segment of archival activities in Serbia.

Submitting date: 29.03.2013

Acceptance date: 24.04.2013

